

КНИГА ЯК АРТ-ОБ'ЄКТ: СПРОБА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ЕКСПЛІКАЦІЇ ПОСТКЛАСИЧНОГО ІНОБУТТЯ КНИГИ

У статті проаналізовано посткласичне інобуття книги, її альтернативне значення в ролі арт-об'єкта, орієнтованого більше на «споглядання», ніж на «читання». Відображено «переродження»(метаморфоза) книги в епоху віртуального сучасного світу, де важлива тривимірність і візуалізація.

Ключові слова: книга, книжкова культура, арт-об'єкт, книжкова інсталяція, буккросинг, буккарвінг.

В статье проанализировано постклассическое инобытие книги, ее альтернативное значение в роли арт-объекта, ориентированного больше на «созерцание», чем на «чтение». Показано «перерождение» книги в эпоху виртуального современного мира, где важна трехмерность и визуализация.

Ключевые слова: книга, книжная культура, арт-объект, книжная инсталляция, буккроссинг, буккарвинг.

The article analyzes postclassic otherness books, its alternative value as an art object, oriented more on the «contemplation» than on «reading». Displaying metamorphosis books in the era virtual modern world, where important three-dimensionality and visualization

The keywords: book, book culture, art-object, book-installation, bukkrossing, bukkarving.

Обговорення теми «книга» в контексті сучасного мистецтва, безумовно, становить інтерес і є актуальним для дослідження друкованої культури або, іншими словами, «галактики Гуттенберга» в ХХІ столітті. І книга вже оцінюється не тільки як літературний твір, а і як арт-інсталяція. Зашифровуючи формальне значення книги і змінюючи її матеріальні та концептуальні якості, художник надає їй альтернативного значення.

Цей напрям практично не досліджено в роботах сучасних учених і обумовлено реаліями віртуалізованого світу, де книги виступають ключовою частиною «навколишнього середовища» у творах багатьох митців. У ХХІ столітті змінився спосіб взаємодії людини із текстом, важлива візуалізація та тривимірність об'єктів. Використовуючи книги, які втратили актуальність, художники реалізують сучасні тенденції, створюючи шедеври мистецтва.

У давнину існував особливий культ книги. Видання дуже дбайливо зберігали, ставилися до них, як до великої цінності і навіть святині. Частково це пояснювалося тим, що на витвір однієї книги йшли місяці, тому як кожне видання виконувалося вручну. Велике значення мала і вартість матеріалів, оздоблення книг – їх намагалися зробити привабливими, часто прикрашали дорогоцінним камінням і металами, ручним розписом тощо. А ще в них завжди вкладали символічний

зміст. Повагу до книг у світовій культурі не можливо переоцінити. І недаремно в Корані весь рід людський іменується однаково – Люди Книги.

Концептуальним завданням є показати «переродження» книги на витвір мистецтва, тобто коли форма, зміст, тематика самої книги спрямована на реалізацію проектів художника – у цьому стані ми і називаємо її арт-об'єктом; розкрити зміни в значенні, експлікації, символіки книги в епоху віртуального інобуття та її перетворення на об'єкт мистецтва, орієнтованого більше на «споглядання», ніж на читання. Для реалізації поставленої мети слід розглянути такі сучасні явища, як книжкова інсталяція (книги-перформанси, буккросинг), книги-об'єкти (книжкова скульптура, буккарвінг).

У сучасному мистецтві книги перетворюються в арт-об'єкти. Сьогодні часто можливо почути словосполучення «арт-об'єкт». Цей термін поступово витісняє собою такі поняття, як «витвір мистецтва» і «пам'ятки культури». Чіткого визначення цього явища поки що немає, але в цілому можна сказати, що «арт-об'єкт» – це будь-який незвичайний предмет. Основною, відмітною функцією арт-об'єктів є залучення уваги та візуальна взаємодія із глядачем. Арт-об'єктом можливо назвати витвір мистецтва, річ (об'єкт), яка має художню та матеріальну цінність. Фантазія та майстерність художника дозволяють створювати арт-об'єкти, використовуючи будь-які предмети та матеріали [7, с. 23–24].

Умовно це явище можна поділити на кілька категорій:

1. Книга-інсталяція або перформанс. Один із прикладів сучасних арт-об'єктів – інсталяція. Книга стає ілюстрацією чужої уяви, своєрідним «полотном» для художника або інсталяцією. Інсталяція (англ. installation – установка, розміщення, монтаж) [3] – форма сучасного мистецтва, що є просторовою композицією, створеною з різних елементів, і яка становить собою художнє ціле. Художники в основному використовують для своїх проектів книги, списані з бібліотечних фондів або здані в переробку. З найвідоміших книжкових інсталяцій слід назвати сучасну вавилонську вежу з книг Марти Мінухін, «книжкову пробку» на дорогах Мельбурна, «книжковий водоспад» Алісії Мартін, «фундамент життя» Томаса Енгартнера, «Хвилю» Девіда Маха, «Дім-бібліотеку» Міллера Лагоса і «Знання-силу» Рауля Лемесоффа. Розглянемо найцікавіші з них.

Сучасна «вавилонська» вежа з книг Марти Мінухін [21]. 28-метрова вежа спіральної форми виросла недавно в центрі Буенос-Айреса. Тепер це місто стало «міфічним» Вавилоном. Сталеву конструкцію, побудовану в аргентинській столиці, прикрашають десятки тисяч книг. Нова вежа покликана показати всьому світу, де в 2011 році перебуває світова книжкова столиця (цей титул розроблено та надано місту організацією ЮНЕСКО). Для проекту під назвою «Книги Вавилонської вежі» аргентинка Марта Мінухін (Marta Minujín) збирила більше 30 тисяч примірників книг в 54 країнах. Спіральна книжкова галактика Марти Мінухін простояла в центрі аргентинської столиці до 27 травня 2013 року. Тут

були зібрані книги всіх жанрів та напрямів, спеціально заламіновані перед монтажем конструкції. Авторка проекту ставиться до книг любовно та дбайливо. Після того як вежа була розібрана, одні книги забрали власники, інші сформували фонд Першої міжміської бібліотеки Буенос-Айреса.

«Книжкова пробка» на дорогах Мельбурна [19]. Тисячі книг-світлячків заповнили вулиці Мельбурна, вони немов волали до оточуючих: зупинись, не поспішай, подумай, погортай книгу! Такою незвичайною інсталяцією під назвою «Література проти трафіка» творча група Luzinterruptus привертала увагу жителів міста до читання. В останні роки кількість захоплених читанням людей значно скоротилася. Тому група людей, яка об'єдналася в студію Luzinterruptus, збрала величезну кількість різноманітної літератури і розклала її на вулицях міста, щоб хоч на кілька днів література перемогла автомобільний рух («трафік»). Світлова річка з книг була на вулицях Мельбурна кілька днів. А на завершення проекту примірники, які сподобалися, бажаючи могли забрати з собою, причому в необмеженій кількості.

«Фундамент життя» Томаса Енгартнера [12]. Незважаючи на наявність безлічі інших джерел інформації, саме книга досі є головним фундаментом нашого життя, що дає нам чіткі уявлення про вічні цінності в житті людини. Ось це фундаментальне значення книг і вирішив підкреслити з допомогою інсталяції «Фундамент життя» Томас Енгартнер. Адже для більшості людей саме читання стало основою для формування їхнього світосприйняття, відкрило нові горизонти, навчило мріяти та фантазувати. Ця мистецька робота становить собою кімнату, підлога якої складається з книг, а над ним розташоване гніздо, так само з книжок. Підлога символізує фундамент нашого життя, створений на основі прочитаних книг, а гніздо – процес появи на світ наших особистостей, вирощених за допомогою читання. Всього використано 8000 книг. Інсталяція Томаса Енгартнера виставлена в одному із залів Академії образотворчих мистецтв у Відні.

«Будинок-бібліотека» від Міллера Лагоса [17]. Ще один варіант зробити літературу частиною візуального мистецтва – побудувати житло, але не звичайне, а традиційно-етнічне. Наприклад, іглу ескімосів. Мілер Лагос побудував з книг купольну структуру, відтворивши будинок цього народу. В оригіналі іглу будують зі снігових або крижаних блоків-цеглин, а от книжкове іглу складається з цеглинок у вигляді різноманітної літератури і є частиною постійної експозиції в галереї MagnanMetz та носить назву «Дім». Будинок для тих, хто не мислить свого життя без літератури. Книги нічим не скріплені, й представлена конструкція легко розбирається, залишаючи їх неушкодженими. Така тенденція до «спорудження» будь-яких об'єктів з книг на сьогодні дуже популярна в мистецтві.

«Будинок з книг» Матея Крена [16]. Книги – це цеглини, з яких ми будуємо будинок своїх знань. Саме це мав на увазі словацький художник Матей Крен, коли створював свою інсталяцію «Книжкова сота» у Центрі сучасної культури в португальській столиці Лісабон. В одному із залів цього Центру розміщено

великий восьмикутник, стіни якого зроблено з книг. На створення цієї інсталяції пішло кілька тисяч книг різної спрямованості десятками мов з усього світу. Усі вони запозичені в бібліотеках міста і будуть повернуті туди відразу після закінчення існування «Книжкових сота». Адже книги мають бути читані людьми. Це – головне їхнє призначення.

«Знання – сила» – книжкова інсталяція у вигляді зброї [18]. Для того щоб показати справжню силу книг, а також довести літературу до найвіддаленіших куточків своєї країни, аргентинський художник Рауль Лемесофф створив інсталяцію з назвою «Arma de Instruccion Masiva» («Зброя масового навчання»). Він створив незвичайну інсталяцію з книг. Ця конструкція має колеса та мотор, завдяки яким може їздити по вулицях. Адже це бібліотека на колесах, стилізована під танк і створена на основі автомобіля Ford Falcon 1979-го року випуску. На полицях цієї мобільної бібліотеки розміщено 900 книг, які Рауль Лемесофф безкоштовно розвозить по бідних районах аргентинських міст і сіл. Проект існує за рахунок приватних пожертв.

Цікавим нововведенням є буккросинг. Його теж можна віднести до книжкових інсталяцій, але тут головною умовою є збереження та передача книги для подальшого використання за прямим призначенням, тобто для читання.

Буккроссинг (bookcrossing) [11] – нове явище в сучасній культурі, яке стає все більш популярним у світі. Всесвітній громадський рух, метою якого є вільний обмін книгами (друковані видання просто залишаються в обумовлених місцях і будь-хто може їх там взяти). Ідея обмінюватися прочитаними книгами, залишаючи їх у громадських місцях, виникла в 2001 році, і з тих пір її шанувальників все більше. Що ми зазвичай робимо з прочитаною книгою? Ставимо на полицю і роками не згадуємо про неї. «Але навіщо залишати її покриватися пилом, якщо вона може стати в нагоді комусь», – подумав в 2001 році фахівець з інтернет-технологій Рон Хорнбекер і вигидаав буккросинг, або «звільнення книг». Людина залишає книгу в громадському місці, її знаходить інша людина, читає, потім залишає сама і так далі. Бібліотеки зараз переживають не найкращий час, проте завдяки буккросингу весь світ перетворюється в одну величезну бібліотеку. Цей флешмоб, неймовірно популярний на Заході, поступово набирає обертів і в нашій країні. Який стосунок це має до мистецтва? Здавалося б, ніякого. Але до культури і до творчості в цілому – стосунок величезний. У буккросингу є свої нюанси, наприклад, мало просто залишити книгу – треба подбати про те, щоб її знайшли і при цьому не викинули. Для цього буккроссери клеять на неї спеціальну наклейку, що має сигналізувати про те, що книга не втрачена, а всередину книжки вкладають записку з поясненнями. По світу подорожує вже мільйон книг! Чи знав Рон Хорнбекер, що з цього вийде, коли залишив у 2001 році в холі одного готелю двадцять книг з пояснювальними записками?

Маленькі безкоштовні бібліотеки (Little Free Library) [20] – це новий некомерційний проект, спрямований, в першу чергу, на те, щоб люди не тільки

збагачували свій внутрішній світ за допомогою читання книг, але й знаходили друзів й однодумців, з якими можна було б обговорити прочитане. Маленька безкоштовна бібліотека – це ніщо інше, як невеликий стелаж із книгами, який будь-яка людина може встановити у дворі свого будинку. Правило користування такими книгосховищами дуже просте: взяв книгу, не забудь покласти на її місце іншу. Таким чином, відбувається постійне оновлення «вмісту» бібліотеки. Ідея створити такі нестандартні бібліотеки спала на думку американцям Тодду Болу і Ріку Бруксу. З одного боку, це сприяє розширенню кругозору читачів, з іншого – зближує користувачів. Крім того, багато хто підходить творчо до створення міні-бібліотеки, так що вони поступово стають справжньою окрасою міст. З кожним роком маленьких безкоштовних бібліотек налічується все більше: у 2011 році було зареєстровано 100, сьогодні їх вже понад 6000 по всьому світу, планується, що до кінця 2014 року їх буде не менше 25 000.

Маленькі безкоштовні бібліотеки – це, звичайно ж, не єдиний проект, у якому можливо побачити своєрідні зібрання книг, далі про найцікавіші з них.

Книги та англійські телефонні будки. Червоні телефонні будки – невід'ємний атрибут Великобританії, проте, незважаючи на це, вони під загрозою зникнення. Мобільні телефони та Інтернет настільки міцно увійшли в ужиток, що необхідність у вуличних автоматах поступово зникає, але компанія British Telecom знайшла креативне рішення, і телефонні будки були переобладнані в бібліотеки. Принцип роботи імпровізованих бібліотек той самий, що буккросингу: будь-який бажаючий може взяти книгу для читання. Взамін читач залишає будь-яку іншу книгу, таким чином, кількість книг залишається незмінною, а фонд постійно оновлюється.

«Книжковий ліс» в Німеччині (Bucherwald) [10]. Буккросинг в цій країні дуже поширений. Доказом тому – книжковий ліс на одній з берлінських вулиць, де художник під псевдонімом BauFachFrau створив спеціальну книжкову шафу «Bucherwald». «Bucherwald» – справжній книжковий ліс. Цей об'єкт створено з декількох старих стовбурів, знайдених художником у лісі. У кожному з цих стовбурів художник вирізав спеціальні ємності, куди легко можуть поміститися кілька книжок. Щоб захистити томики від погодних умов, художник прикрив кожен з полиць прозорими пластиковими дверцятами. Всього «Bucherwald» розрахований на сто книг, які можуть перебувати в ньому одночасно.

Книжкове мистецтво відкриває перед нами інші аспекти існування книг. Естетичний початок лежить в основі всіх творчих імпульсів художника. «Життя» книги триває хоч і в новій якості, але з колишньою духовною установкою «носія» знання. З книг чого тільки не створювали, як тільки не залучали їх у сучасне мистецтво. З них творили паперові скульптури, робили картини.

Спроби зробити літературу частиною візуального мистецтва нескінченні й різноманітні, але для повного розуміння запропонованої теми необхідно детально розглянути найхарактерніші роботи в жанрі «книга як об'єкт» мистецтва.

2. Книги як об'єкти мистецтва. У ХХ столітті художники стали використовувати книги як матеріали для своїх проєктів. Ансельм Кіфер робив книги з волосся, жерсті, піску, старих ганчірок, дерева та металевих тенет. Ребекка Хорн творила книги з парасольки, пташиного пір'я і старої оправы для окулярів. Сергій Якунін у своїх книжкових об'єктах майстерно застосовує мистецтво бутафорії. Ігор Йогансон створював книги-скульптури, Михайло Погарський і Гюнель Юран робили книги у вигляді реального вітряка, триметрового паперового корабля, у вигляді столу та стільця. «Кристалічні книги» Алексіс Арнольд, «Жарптиці» – книжкова скульптура від Броні Соєр, «книжкові» фотографії Кари Барер. Перераховувати можна ще довго, але головне, що виділяє цей жанр мистецтва: вміст грає, як правило, лише допоміжну роль, а основне художнє навантаження несе на собі форма об'єкта.

Книги ленд-арт. Ленд-арт (від англ. ленд-арт – ландшафтне мистецтво), напрям у мистецтві, що виник у США наприкінці 1960-х років, у якому створюваний художником твір був нерозривно пов'язаний із природним ландшафтом. Мабуть, одним з наймасштабніших є проєкт «повернення книг в природу» Родні Ла Туреля і Тило Фолкертста.

Книги Ready-made (англ. «готовий» і «зроблений») – техніка в різних видах мистецтва (головним чином – в образотворчому мистецтві і в літературі), новаторство художника полягає в переміщенні предмета з нехудожнього простору в художнє, завдяки чому предмет відкривається з несподіваного боку, в ньому проступають не помітні в позахудожньому контексті властивості. Сюди належать художники, які малюють на сторінках книг: Катерина Паніканова, Луї Джовер, незвичайні книги «натхненні самою природою» Йоханесса Хелда. Але особливу увагу варто приділити книжковому живопису Ісаака Салазара [23], який подає відмінний приклад усім іншим художникам. Адже, виявляється, для того щоб створити малюнок на книзі, зовсім не обов'язково рвати її або малювати у ній. Достатньо всього лише правильно загнути сторінки цього томика. Роботи Ісаака Салазара носять назву «Книга мистецтва». Загинаючи сторінки книг під певним кутом, можна створювати зображення неймовірної складності. Найчудовіше в цьому виді образотворчого мистецтва, заснованому Ісааком Салазаром, є те, що в будь-який момент цей малюнок можна перетворити назад у книгу. Трохи пом'яту, але в цілому неушкоджену. Адже все-таки книги створені для того, щоб їх читали, а не для того, щоб з них створювали картини.

Окремо від інших варто назвати буккарвінг, де книги виступають «жертвами» мистецтва. Слово карвінг (carving) у перекладі з англійської означає «різьблена робота», «вирізування». Карвінг по книгах з'явився тільки в ХХ столітті. До цього художники не сприймали книги як об'єкт для цього виду мистецтва. Для заняття «буккарвінгом», різьбленням по книгах книжковому майстру потрібні ножиці, скальпель, пінцет і безпосередньо книга. Друковані видання всіляко ріжуться, фарбуються, спалюються, деформуються, щоб «донести ідею», «образ, відкритий

художником», зайвий раз підтверджуючи вислів «мистецтво вимагає пожертв».

Таким чином, вони приймають новий, виключно візуальний сенс. Візуалізація – основна риса сучасного світу, її тривимірність відповідає віртуальним аспектам реальності. Відбувається «перетворення» або «переродження» книги в об'єкт мистецтва.

Сью Блеквелл, Брайан Деттмер, Роберт Зе, Ніколас Галанін, Джонатан Калан, Кайл Кіркпатрік, Олександр Корцер-Робінсон, Франческі Лав, Гай Леремі, Жаклін Раш-Лі, Джорджія Рассел, Кайлі Стілман, Френк Холманс, Джулія Фелд – ось невеликий перелік художників, які працюють у цьому напрямку. Але автор у цій статті не розглядає роботи художників, у яких книги виступають лише матеріалом для творчості, більш цікаво, коли вони дбайливо використовують вміст книги для реалізації своїх творчих планів. Американська художниця Джулія Фелд [13] створює з книг неймовірні об'ємні аплікації. Причому як основу для цих аплікацій вона бере саму тематику книги і за допомогою візуальних засобів переказує її по-новому. Завдяки її творчості внутрішній зміст забутих книг бачить величезна кількість людей. Художниця завжди захоплювалася візуальними елементами науки і почала створювати свої творіння для того, щоб звернути увагу людей до краси книг, а не на їхній застарілий зміст. Саме з цієї причини вона вважає за краще працювати з уже віджилими своєю книгами.

Олександр Корцер-Робінсон [15]. Можна сказати, що йому вдається заглянути книгам прямо в душу. Адже кожне видання він перетворює на справжній витвір мистецтва. Для створення своїх робіт Олександр бере старі ілюстровані книги, озброюється гострим лезом і приступає до роботи. Сторінка за сторінкою він вирізає зображення, залишаючи одні на своїх місцях і видаляючи інші. Кожен елемент, який ми бачимо у фінальному творі, перебуває на тому ж місці, на якому він і був свого часу в книзі. На своєму сайті Олександр Корцер-Робінсон розповідає: «Згадуючи прочитані нами книги, можемо сказати, що певні фрагменти залишаються з нами, в той час як інші з часом забуваються – фрази та уривки, уявні зображення, викликані почуття і думки... У нашій пам'яті та уяві ми створюємо з тих фрагментів нові історії, які іноді надзвичайно віддаляються від первісного змісту. Якщо розібратися, то так само ми запам'ятовуємо і все наше життя: формуємо з фрагментів історії, які постійно змінюються» [15]. За допомогою своєї творчості автор «роздягає» книги, позбавляючи їх первісної утилітарної цінності, і замість цього дає їм нове значення.

Джорджія Рассел [22] «ріже книги», щоб «повернути їх до життя». Перетворюючи пожовклі сторінки в химерні органічні форми і поміщаючи їх під скляні куполи, Джорджія Рассел розповідає, що вибрала для своєї роботи книги не випадково: «Всі вони володіють своєю власною історією, своїм власним секретним життям. Вони зберігають тепло багатьох рук, які їх тримали, вони змушували людей замислитися і пропускали їх думки крізь себе...»[22] «У моїх роботах... книги вмирають, щоб ожити знову» [22].

Отже, у століття цифрової інформації паперові книги, на жаль, втрачають свою цінність та популярність, і художники прагнуть запобігти невизначеному майбутньому «книги», перетворивши її на витвір мистецтва.

Це явище, тобто «використання» книги художниками нестандартним чином, зародилося ще на початку XX століття й успадкувало, з одного боку, традиції французької «*Livre d'artiste*» (напрям французького мистецтва, що виник на початку XX століття в основному завдяки зусиллям Амбруаза Воллара, який, використовуючи книжкову форму в поєднанні з графічними роботами відомих художників, створив, по суті, новий жанр), а з іншого боку, англійського поняття «*artist's book*» («книга художника»), що з'явилося у 1960-х роках. Засновником, так би мовити предтечею був поет Вільям Блейк і його дружина Кетрін. У творі «Пісні невинності і досвіду» [1] вони домоглися неймовірного злиття рукописного тексту та зображення. «Кожна книга Блейка становить собою живу органічну єдність, де текст, шрифт, яким він написаний, поля, ілюстрації, вся композиція аркуша і розвороту належать одному автору і складають єдине ціле» [7, с. 17]. У Росії з'явилась течія під назвою «Книга художника» – це своєрідний творчий метод, у якому автор, художник використовує книжкову форму як основоположний інструмент для самовираження. На відміну від письменника він створює книгу як цілісний організм, у якому текст стає лише однією зі складових комплексного арт-послання. Це витвір мистецтва, у якому автор опрацьовує не тільки зміст та ілюстрації, але й усі інші елементи книги [6].

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що в сучасному соціальному контексті тема «книги» набуває принципово інноваційного значення: безмежні можливості для культурної диференціації, поліфонічність, «віртуальна смерть автора», про яку поспішно заявила культура постмодерну, часткова автодеконструкція тексту, що потрапив в гіпертекстове середовище, де вже не буття організовує текст, а сам текст безроздільно панує над людиною. Візуалізація, тривимірність – усе це ознаки сучасної «галактики Гуттенберга».

У сучасному мистецтві книги перетворюються в арт-об'єкти. Як кажуть, краса потребує жертв. І в цьому разі жертви полягають в тому, що видання в основному більше не можна читати. Художники використовують саму форму, матеріал, з якого зроблена книга, і роблять його головним елементом своїх творів. З них роблять книжкові інсталяції й перформанси, створюють об'єкти мистецтва. У запропонованій статті автор розглянув лише тих художників, які продемонстрували «вміст» книги хоч і в новій якості, але з колишньою духовною установкою носія знання. «Книги, газети та інша друкована преса стають артефактами в XXI столітті. Кожну секунду все більше і більше людей відмовляються від традиційних методів читання на користь комп'ютера. Змінився спосіб нашої взаємодії з текстом. Моя робота присвячена не тільки зниженню ролі друкованого слова в сучасному світі, але і його відродження як мистецтва. Регенерація друкованого слова в іншу форму – книга стає скульптурою – це спосіб

вдихнути в нього нове життя. Відродження – ось що головне в моїй творчості», – каже Нік Георгіу, автор скульптур з книг і газет [14].

Книжкове мистецтво відкриває перед нами інші аспекти існування книг. Автори книжкових скульптур, картин та інсталяцій вже давно звикли до того, що, побачивши їхні твори, глядачі діляться на два протидіючі табори: одні захоплюються «переродженням» книг і з задоволенням розглядають їхнє нове застосування, інші заперечують «книжкове мистецтво» як таке, вважаючи, що література створена для того, щоб її читати, – і тільки для цього. Але, незважаючи на таке неоднозначне до нього ставлення, книжковий «арт» продовжує жити.

Література:

1. Блейк У. Песни невинности и опыта / У. Блейк. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 105 с.
2. Бичков В. В. Естетична сутність мистецтва / В. В. Бичков // Орієнтири. – Вип. 2. – 2003.
3. Інсталяція (Мистецтво) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Заголовок з екрану.
4. Ковтун Е. Ф. Российская футуристическая книга / Е. Ф. Ковтун. – М. : Книга, 1989.
5. Лоський Н. О. Світ як здійснення краси. Основи естетики / Н. О. Лоський. – М., 1998.
6. Світові шедеври книги художника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mkrf.ru/news/capitals/argiv>. – Заголовок з екрану.
7. Некрасова Е. Вильям Блейк / Е. Некрасова. – М. : Искусство, 1960.
8. Шеллинг Ф. В. Философия искусства / Ф. В. Шеллинг. – М., 1966.
9. Щирова А. Н. Арт-об'єкт як специфічна художня форма / А. Н. Щирова // Успіхи сучасного природознавства. – 2012. – № 5. – С. 23–24.
10. BauFachFrau «Bucherwald» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.baufachfrau-berlin.de. – Заголовок з екрану.
11. Bookcrossing [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bookcrossing.com/bookcrossing.ru>. – Заголовок з екрану.
12. Ehgartner T. Meaning Minus Truth Conditions [Електронний ресурс] / T. Ehgartner. – Режим доступу: <http://thomas-ehgartner.tumblr.com>. – Заголовок з екрану.
13. Feld J. [Електронний ресурс] / J. Feld. – Режим доступу: <http://hokeystokes.blogspot.com>. – Заголовок з екрану.
14. Georgiou N. [Електронний ресурс] / N. Georgiou. – Режим доступу: <http://myhumancomputer.blogspot.com>. – Заголовок з екрану.
15. Korzer-Robinson A. [Електронний ресурс] / A. Korzer-Robinson. – Режим доступу: www.alexanderkorzerrobinson.co.uk. – Заголовок з екрану.
16. Kren M. Book Cell [Електронний ресурс] / M. Kren. – Режим доступу: <http://www.matejkren.cz>. – Заголовок з екрану.
17. Lagos M. «Home» [Електронний ресурс] / M. Lagos. – Режим доступу: <http://milerlagos.com/proyectos>. – Заголовок з екрану.
18. Lemesoff R. Arma De Instruccion Masiva [Електронний ресурс] / R. Lemesoff. – Режим доступу: <http://twitter.com/raullemesoff>; <http://soyelmachoaalfa.blogspot.com/2012/09/raul-lemesoff-el-loco-de-los-libros.html>. – Заголовок з екрану.
19. Literature VS Traffic in Melbourne Luzinterruptus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.luzinterruptus.com>. – Заголовок з екрану.
20. Little Free Library [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://littlefreelibrary.org/en.wikipedia.org/wiki/Little_Free_Library. – Заголовок з екрану.

21. *Minujin M.* Tower of Babel [Електронний ресурс] / М. Minujin. – Режим доступу: <http://www.marta-minujin.com>. – Заголовок з екрану.

22. *Russel G.* [Електронний ресурс] / G. Russel. – Режим доступу: <http://www.englishgallery.com>. – Заголовок з екрану.

23. *Salazar I.* «Book Of Art» [Електронний ресурс] / I. Salazar. – Режим доступу: <http://www.isaacgsalazar.com>. – Заголовок з екрану.